

MÁRKUS BÉLA

Röpiratok változatai

Csoóri Sándor a hatalom látóterében

3. rész

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

1980–1989

Az Aczél–Csoóri-kettős történetének vázlata után érdemes visszakanyarodni egyrészt a röpirat műfajához – újfent hangsúlyozva változatos formáit, közöttük is a kiáltványok, feliratok, levelek, beadványok, tiltakozások uralkodóvá válását –, másrészt azokhoz az ellenzéki határozatokhoz, amelyek mintegy tagolják a hazai szocializmus utolsó tíz esztendejét, felfedve kulturális, politikai stratégiájának és taktikájának alakulását.

A Charta '77 nyilatkozata, csakúgy, mint a második Charta-nyilatkozat 1979. október 24-én, voltaképpen levél formájú feliratnak fogható fel. Az első címzettje Pavel Kohout, a lényege: „Szolidaritásunkat fejezzük ki a Charta 77 aláíróinak, és elítéljük az ellenük gyakorolt repressziót. Meggyőződésünk, hogy az emberi és állampolgári jogok védelme egész Kelet-Európa közös ügye.” A második, 1979. október 29-i keltezésű levél egyik példányát a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának, a másikat pedig a Charta '77 szervezőinek címezték, az alábbi szöveggel: „Tiltakozunk a Charta 77 képviselőinek prágai pere és a perben hozott ítéletek ellen. Követeljük az elítéltek szabadon bocsátását.” Ezt megelőzte az a petíció, amelyet október 25-én Kádár Jánosnak küldtek el, kérve, „Ön, tekintélyét latba vetve lépjen fel az első fokon elítéltek felmentése és szabadon bocsátása érdekében”. Százhuszonheten írták alá, köztük Csoóri. A válasz:¹ jóval nagyobb hatósági föllépés, mint az első esetben, állásokból való elbocsátással, egyéni vagy csoportos „elbeszélgetésekkel”. Maga a címzett később – az első ellenzéki határozat politikai bizottsági vitáján – így értékelte: „Másfél évvel ezelőtt, amikor a »chartások« aláírási akciója volt, nem alkalmaztunk velük szemben adminisztratív eszközöket, úgy csináltunk, mintha semmi nem lett volna. Nem utolsósorban azért, mert alig várták, hogy néhány napra leültessük őket.”²

A következő levélnek Csoóri Sándor nem aláírója, hanem tárgya: miután a Forrás 1980. februári – az 50. születésnapját köszöntő – számának már elkészült példányaiból a párt pengével kivágatta az *Egy nomád értelmiségi* című esszéjét, negyvenhat, szinte kizárólag a népiekhez kötődő értelmiségi tiltakozott a cenzurális elbánás ellen, aláírva a Bács-Kiskun megyei Pártbizottság első titkárának, Horváth Istvánnak elküldött, Lezsák Sándor fogalmazta levelet. A fogalmazó utólag kiemelte, hogy ez volt az első aláírásgyűjtés magyarországi ügyben.³ Hogy a Forrás szerkesztőségének tagjai előzetesen mivel indokolták az esszé közlését, s utóbb mivel a megyei párt-végrehajtóbizottság a főszerkesztőnek, Hatvani Dánielnek kiszabott szigorú megrovását, ez aprólékosan elmesélve és adatolva olvasható Hatvani emlékiratában.⁴ A főszerkesztői értekezlet 1975 és 1986 közötti történetéből szemelgető kötet szerzője, Vörös László jegyezte fel, hogy Tóth Dezső kulturális miniszterhelyettes még egy év múlva is úgy emlegette föl Csoóri írását, mint amelyik fölmondta az értelmiségnek a hatalommal 1956 után kötött kompromisszumát.⁵

Ez azonban előítéletes, párt-elfogult olvasata az esszének, amelyik felveti ugyan az '56 után „belátásra épülő alku” kérdését, ám annak a beismerésével, hogy szükség is volt „csöndes, építő évekre”. Arra a „szélárnyékos korszakra”, amelyről Illyés szólt, és amelyet – az 1973-as, Aczélnek szóló levelében – ő maga is méltatott. Most sem az alku semmissé nyilvánítását szorgalmazza, hanem annak a bevallását, „hogy a szélárnyék elmélete bizonyos idő után lomposítóvá és züllesztővé válhat; hogy évtizedeken át a gondolkodás kijelölt sávján belül mozogni csupán, előbb-utóbb a képzelet és az akarat káros beszűkülésével jár együtt”. Nyilvánvaló: nézőpontja az alkotó értelmiségé, a művészeté vagy inkább a művészeké, s nem a közembereké – a folytatásban is, ahol a beszűkülés következményeit felnagyítva állítja, mindez „legalább olyan eltékozlása a nemzeti vagyonnak, mint ha búzát, ércet, aranyat pocsékolnánk”. Eme állítás miatt még nem kellett volna a pártnak pengéhez kapnia, keresgélhetette viszont az alábbiakat olvasva: „A század egyik durva paradoxona, hogy az

»oly régóta várt és végre beköszönő demokrácia« mindenből többet juttatott a lakosságnak, mint a demokráciából. Anyagi és szellemi javakból is többet, mint a politika javaiból. Közvetlenül a háború utáni években ez a megindokolt fősvényesség háborús hagyatéknek látszott; később balkezes forradalmi sutaságnak, átmeneti nehézségnek. Az idő múlásával azonban bebizonyosodott, hogy nem időleges jelenségről van szó, hanem alaptörvényről.” A szocializmus alaptörvénye a politika javainak, azaz a demokráciának a szűken mérése – a pengézők, bizony, okkal vélhették, hogy ez támadás a hatalom ellen. Nem tudhatták, hogy – egy későbbi esszékötet címét átírva – készülődés leszámolásra a szocializmussal, amit egy-két évvel később a Duray-könyv előszavában végez el végérvényesen. Így nézve az *Egy nomád értelmiségi a Kapaszkodás a megmaradásért* előtanulmányának is tekinthető. Például az ilyen naivnak tetsző kérdései okán: „...egyáltalán lehet-e politizálni a szocializmusban? Van-e önálló léte a politikának, vagy fagyöngyszerű dísz csupán a nagyhatalmi politikák lombkoronáján?“, és a kifejtéseken: „A sokat hangoztatott osztálypolitika, amely hosszú időn át szervezőeszmének tetszett, már csak hivatkozási alap lett. A munkásosztály maga se tudta soha, mihez adja oda az erejét. Úgy látszott, hogy a személyi kultuszhoz is hozzáadta, később azonban kiderült, hogy mégsem.” Szép fedő mondat: a „később” csak 1956-ot fedheti.

A kivágott Forrás-cikken túl a történekről jelentést készítő Kornidesz Mihály, az MSZMP KB TKKO vezetője kiemelte: Csoóri születésnapjáról „egyes lapok és folyóiratok túlméretezeten és esetenként politikailag káros hangnemben emlékeztek meg”, sőt, némelyek „alig félreérthető ellenzéki tartalommal” telítettek. Konkrétan megemlíti Görömbei András, Czine Mihály írását, továbbá a demokratikus ellenzékhez kötődő Könczöl Csabáét, aki így méltatta az ünnepeltet: „»Vezér« volna, mint sokan hiszik? [...] Fogadjuk el föltételelesen, hogy így van. Csakhogy – sajnos – túl kicsi ma is az armádiája.”⁶

Ugyancsak előtanulmány, csak szelídebb, *A panaszos hangról*, 1980-ban írta, s majd két év múlva a *FASÍRT avagy viták a fiatal irodalomról* című antológiában jelent meg.⁷ Az ötvenes évekhez tér vissza itt is, ám nem az alkuhoz, hanem az „irodalmi pesszimizmushoz”, ami főbenjáró bűnnek számított. „A bevallott rosszkedv: hazaárulás”-nak számít – írja –, ezzel szemben „a jelenkori kiábrándultság, csüggedtség, pocsek hang már-már az erkölcsi tartás jele”. Vallani, morogni, óbégatni, gúnyolódni – sorolja – már régóta szabad, „de megkérdezni, hogy kiért s miért maradtunk lelkiileg angolkórosak, már nem ajánlatos. Illetve ami még ennél a helyzetnél is rosszabb: a számon kérő hang eszünkbe se jut”. „Beszélni lehet, de érvényt szerezni a szavaknak, a fölismeréseknek alig-alig” – folytatódik a címét tekintve a panasz-irodalomhoz, a querela- műfajhoz sorolható írás. Adyra, József Attilára, Móriczra, Szabó Lőrincire és Németh Lászlóra utalva mondja, hogy mindig „az emberi lét magasából nézték a társadalmat. Panaszkodásuk így nem puszta panasz volt, hanem létszemlélet. Bizakodásuk sem leegyszerűsített bizakodás, hanem az ember üdvösségkeresésének a föltétele.” Az üdvösségkeresés Németh László-i fogalmával mintegy enyhíti a közösségi élet, érzés és vállalkozás „kiölése” miatt s ellen korábban elhangzott vádját, és szinte szelíden érvelve, hogy nem kell föltétlenül „másik megszervezett erő” – az ellenzék fogalma helyett használja? – ahhoz, hogy egy országban „kettős hatalom” alakuljon ki: „elég a lelkében lejátszódó meghasonlás”.

Az antológia címkéjét használva: *A panaszos hangról* a *Fasírt*-ban még csak-csak emészthető nyersanyag lett, emészthetetlennek minősítettett viszont nem egy olyan írás, amely a fiatal irodalomról tartott szentendrei tanácskozáson (1980. október 30–31.) elhangzott ugyan, ám a kötetben nem kaphatott helyet. Főként két felszólalás híre terjedt el igen hamar az irodalom berkeiben: Tóth Erzsébeté és Elek Istváné. Az előbbi Méray Tibor Nagy Imréről szóló könyve ürügyén vetette fel, itt volna az ideje annak, hogy a hatalom ne hazudozzon többet az 1956-os forradalomról. Az utóbbi a politikai intézményrendszer megváltoztatásának szükségességéről szólva kijelentette: „amíg a megfelelő politikai fórumok nincsenek meg, az irodalom kényszerűen felvállalja az ellenzékiség szerepét”. Különös, hogy kettejük hozzászólásának forrása Révész Sándor monográfiájában „belügyi jelentés”, méghozzá „magándokumentáció”, amit nehéz értelmezni – találgatni könnyebb.⁸

Csoóri nemcsak az esszéivel hívta fel magára a figyelmet. Amiről az olvasói aligha tudtak, számon tartották azt a kultúrára ügyelő politikusok: részt vett előbb, 1978-ban a Kenedi János szerkesztette *Profil* című kötet szerzőinek szervezésében, a különböző lapok által visszautasított cikkek, versek, prózák összeállításában.⁹ Aztán az 1980 őszére elkészült Bibó-emlékkönyv szerkesztőbizottságában vállalt feladatot.

Mindezen esetek és események – a Forrás-esszétől a FIJAK szentendrei tanácskozásán át a Bibó-émlékkönyvig – elegendő indokot szolgáltatottak a hatalomnak, pontosabban a párt Politikai Bizottságának arra, hogy meghozza – a szakirodalomban elfogadott kifejezéssel – az első ellenzéki határozatát 1980. december 2-án. Ez a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya vezetőjének, Kornidesz Mihálynak a jelentése alapján készült, és ahogy Csizmadia Ervin meggyőzően bizonyította, több ponton eltér attól. A legélesebb különbség, hogy a határozat szinte csak az „ellenzékes-ellenzéki” kötőjeles formulát használja, „szocializmusellenes ellenzéki csoportokról” szól, a jelentés szerint viszont az ellenzéki csoportok mindegyike a szocializmuson belül ténykedik. Így az a „nacionalista” ellenzék is, amelyre, illetve fő képviselőjére, Csoóri Sándorra a jelentés többször kitér, ellenben a határozat nem vesz tudomást róla, róluk, az ellenzéket egységesen kezelve. Közlétségi szempontból a határozat ravaszul megengedő: nem tiltja a kettős publikálást, ám előzetes konzultációhoz köti, annak eldöntését pedig, hogy kik a konzultációkra kötelezettek, a Központi Bizottság említett osztályára bízta. Feladatként tűzi ki olyan operatív csoport létrehozását, amely az ellenzéki csoportok visszaszorítását „végzi el”.¹⁰ Hogy egy-egy csoporthoz kiket soroltak be, erről is részletesen tájékoztat Vörös László.¹¹

A következő, 1981-es év az előzőhöz képest mintha a csend, a nyugalom éve lenne Csoóri életében. S a reményé, hogy végre elindulhat a Hítel, a politika oldaláról az „eddig kiállításokat talán nem sikerül megismételni” – miként Pozsgay Imrénének írta, aki 1980 végén az oktatási és a kulturális minisztérium összevonása után művelődési miniszter lett. A levélbeli megszólítás – „Kedves Imre” – kettejük közismerten bizalmas kapcsolatának jelzése, valószínű tehát, hogy fölösleges elősorolnia, miért lenne szükségük egy kéthetenként megjelenő irodalmi lapra. Érvelése leleményes és furfangos: ha a népieket a hatalom azzal (is) támadja, hogy hatásukat vidéki fórumokra, folyóiratokra terjesztik ki, akkor a védekezés legjobb módja a visszatámadás. Így írhatja, mintha egyet nem értését fejezné ki, hogy a politika szándéka, „fontos ügyek hadd húzódjának ki inkább a »végyvárakba«, a »peremekre«, kicsiny példányszámban úgysem zavarnak sok vizet”. Maga minősíti túlzónak a példáját: olyan ez az eljárás – írja –, s ennek következtében „olyan lett a mi irodalmi életünk hatása, mintha a *Himnusz* egyik sorát Szegeden, a másikat Győrben, a harmadikat Pécsen énekelnék, és így tovább”. „A legfontosabb nemzeti kérdések csonkszilánkjai akad meg újra a torokban. Krádog az ember, s köpni se, nyelni se tud hosszú ideig” – festi le a helyzetet, és amit Aczéllal meg Knopp-pal annyiszor megtárgyaltak, Pozsgaynak is elpanaszolja. Boldizsár Ivánnak két lap, E. Fehérnek szerep három-négy lap szerkesztésében, illetve irányításában, ők pedig hiába kérik legalább öt esztenedeje, hogy kapjon helyet Illia Mihály egy szerkesztőség munkájában. Végül lengyelországi útját hozza szóba: jó volt ott arra gondolnia, „minden elismerést megérdemel a mi gazdasági és szociális politikánk” – mellesleg, ez időben szerveződik a SZETA-mozgalom a szegények támogatására –, „ellenben ha a magyarság közérzetére, politikai kultúrájára, jövőtudatára gondol az ember, magát a kormányon lévő férfiakat is el kell marasztalnunk”. A Hítel szorgalmazóinak jelszava, ami alapján „egy politikai lap arcéle bontakozhat ki”, reform „a gazdasági élet után a szellemi életben is”.¹²

1981 a bőség éve is, sorra jelennek meg kötetei – mutatva, a hatalom nem bosszúálló természetű. Igaz, itthon csak az *Iszapeseő* kerül ki a nyomdából, de az előzményeket tekintve épp ez teszi politikailag pikánsná. Három könyve a Püski–Corvin gondozásában New Yorkban lát napvilágot (*Tenger és diólevél; Készülődés a számadásra; A magyar apokalipszis. Töprengés a második magyar hadsereg összeomlásáról*). Talán ez a sorozat is bátorítja, hogy műve megjelenése dolgában, életében először Aczél György közbeavatkozását kérje, noha – mint írja – ízlése és kedve ellenére való ez, hisz még sose föllebbezett, ha visszakapta a kéziratát, mint most a Levendel Lászlóval készített interjúját az Élet és Irodalomtól. „Hogyan történhet meg, hogy a jól működő gazdasági élet mellett az ország szellemi, közérzeti, erkölcsi állapota indokolatlanul elrongyolódjék?” – teszi fel azt a kérdést, amely később is esszéírói munkásságának középpontjában áll, legalábbis a morál és a szellemi állapot vonatkozásában. Mint másutt s máskor is, válaszol: egyebek közt azért történhet így, „mert kiégett, hitetlen emberek tucatja irányítja a nemzet érzelmi és lelki életét” – az irányítók felelősségét, sőt bűnösségét firtatja, az irányítottak, a plebs közömbösségét, érdektelenségét, a szellemi javak helyett az anyagiak előtérbe helyezését viszont nem kárhoztatja. Annyit jegyez meg még, figyelmeztetőn megint: „ami gazdasági érték, önmagából még nem lesz kulturális jövedelem, erkölcsi haszon, jó közérzet”. Végül magát „elárvult magyar nacionalistának” nevezve elküldi a Levendel-beszélgetést – hogy mi célból, nem fűzi hozzá.¹³

Noha az irodalmi élet érdeklődését 1981 januárjától őszeig a Fiala Írók József Attila Köre, a FIJAK ügye kelti fel s tartja ébren, a hatalom figyelme végül mégis az Írószövetség december 12–13-án megtartott közgyűlésére összpontosul. A fő ok világtörténelmi esemény: a második napon hirdeti ki Jaruzelski a lengyelországi hadiállapotot, a szocialista tábor újabb drámai próbatételét. Aminek a bekövetkezését, persze, nem sejtette előre az íróársadalom. Csoóri Sándor sem, aki az *Előhang a közgyűléshez* című – feltételezhetően felszólalásnak tervezett – írásában kollégái „lidérces tétovasága”, szócséplése, a feladatok elől való húzódozása miatt perelt, hangoztatva, ha a tisztséget, megbízatást istencsapásnak érzik, az „a negyedszázados kulturális politika csöndes és tapintatos megítélése” is. Újra felvetette az alku, a kompromisszum dolgát, hogy világosabban fogalmazhasson: „kiegyezni, az mindig hatalmi kérdés, nem pedig erkölcsi”. Márpedig a hangsúly szerinte az utóbbin volt s maradt, ezért teszi fel ismét, vajon az elsőbbséget élvező gazdasági után nem „az érzelmi és szellemi megújulásra van-e szükségünk”. A politika figyelmébe ajánlja – mintegy az ellenzéki határozatra válaszul –, hogy a magyar progresszió él, létezik, „szélsőségeivel, de a szélsőségeket egyensúlyban tartó felelősségtudatával”.

Az *Előhang...* maga is csöndes és tapintatos volt ahhoz a beszédhez képest, amelyet végül, eredeti szándékát megváltoztatva, elmondott. Ezt „konszenzuszfelmondónak” minősíti a szakirodalom, figyelmen kívül hagyva, hogy már az *Egy nomád értelmiségi* is ezt a jelzőt érdemelte ki – s egy alkut kétszer felmondani feledékenységre vagy tréfás kedvre vall. Csoóri azonban nem tréfált a kulturális politikát bírálva. „...Ne csak az történjék, hogy Aczél György elvtárs Déry Tiborral, Illyés Gyulával és másokkal fehér asztal mellett nagyon komoly és fontos beszélgetéseket folytat” – intett, a maga érintettségét nem hozva szóba, azt viszont igen, hogy „a módszer elöregedett”. Azzal érvelt, hogy „egy felnőtt és tekintélyes Írószövetség megteremtése a politikai hatalom demokratizálása, tehát segít a politikai hatalomnak. Az olyan munkamegosztás, amelyben benne rejlik a szabadságadó személye; nyilvánvalóan a demokratizálásban is ez rejlik. Nem más a demokrácia, mint valamilyen megosztott hatalom.”¹⁴ Erre (is) reagálva mondta Aczél György: „A mi népi hatalmunk sajnos, önkorlátozó hatalom, huszonöt éve egyfolytában korlátozzuk magunkat. Az Írószövetségben is erős partnert keresünk, nem paternalista kegygel, hanem azért, mert szükségünk van rá. Mert szükségünk van a vitára.”¹⁵

Az újabb, az írók körén jóval túlterjedő vitát – anélkül, hogy a nyilvánosság fórumaira vitte volna – hamar „kiprovokálta” a hatalom: az első ellenzéki határozat óta másfél év sem telt el, s már szükségesnek tartotta a második meghozatalát. Az eljárás ugyanaz, mint előbb: a TKKO Kornidesz–Knopp-féle jelentése a Politikai Bizottságnak, majd erre támaszkodva állásfoglalás (most ez a neve a dokumentumnak) 1982. március 30-án. A lengyel szükségállapot is éberségre inthetett, sürgetően hathatott, ám nem erre, hanem a hazai ellenzék körében tapasztalt „új mozzanatokra” hivatkoztak. A „népfrontos” összeállítású Bibó-émlékkönyvre, főként pedig a szamizdat szervezett terjesztéseire, a lap- és könyvkiadás megerősödésére, a Kisúgó, a Beszélő, az AB Kiadó tevékenységére például. A jelentés két csoportot mutat be: az álradikális, kozmopolita vonásokat hordozó mellett a népies hagyományokra alapozó nacionalistát, s itt Csoórit nevezi meg vezetőként; ők Tornai Józseffel – írásaik révén – „nyugati fellazító központokhoz és kémszervezetekhez kötődnek”. Ehhez képest az állásfoglalás ismét anonim: nem nevezi néven sem kettejüket, sem a csoportokat – jöllehet „nacionalista uszítást” emleget, egyetértve a jelentés kitételével, miszerint külső, ellenséges erők támogatják őket, hogy „nyílt vitát provokáljanak hazánk és a szomszédos szocialista országok párt- és állami vezetése között”. Az állásfoglalás az ideológiai-politikai vitát tekintette az ellenzékkel szembeni fellépés legfőbb eszközének, adminisztratív intézkedések hozataláról nem rendelkezett.¹⁶

Hogy a Jaruzelski vezényelte katonai puccs példája ott lebegett a pártvezetők előtt, bizonyítja: a párttag írók kommunista aktívájának 1982. április 30-i ülésén is – azaz már a második ellenzéki állásfoglalás után – az Írószövetség közgyűlése állt a vita középpontjában. Az irodalmi társaságok létrehozásának ügye, a pluralizmus kérdése külön-külön, általában pedig, amire Tóth Dezső figyelmeztetett: „kicsiben a lengyel úthoz vezető helyzet alakult ki, döntően az Írószövetség munkája körül. Kulcskérdésekben alku jellegű vita folyt a közgyűlésen a politika és a szövetségesek közt.” Nem mondta ki, hogy nincs alku tovább, mégpedig azért nincs, mert „a szavazásnál a marxisták ellen ment a játék” – megnyugtatta, hogy az ország állapota stabil. A szavazást illetően azonban egyoldalúan ítélkezett: a választmányból nemcsak a marxisták maradtak ki – Király István, Pándi Pál, Szabolcsi Miklós, Gyurkó László –, hanem az ellenzékiek közül Eörsi István, Konrád György és Réz Pál

is. Így, persze, többek szemében még világosabban tagolhatónak mutatkozott két csoport: az egyiknek – a tagrevíziót és egységes írószövetségi pártalapszervezetet javasló Nemes György szerint – Mészöly Miklós, a másiknak Csoóri a „vezéralakja”. Erről korábban, február 24-én tárgyalt a kommunista aktíva, ahol akadt fölszóaló, aki panaszkodott és tiltakozott, hogy „egyelőre mamelukszerpet töltünk be”. Akadt viszont, aki nem a megbántott, a csalódott ember helyzetében szólalt meg, Király István, hangoztatván, Csoórit „nem tartja ellenzékinek, a rendszer alapjait nem kérdőjelezi meg”. Vele ellentétben Óvári Miklós, az ideológiai titkári székben Aczél követője azt fejtegette, „Csoórral nincs olyan szövetség, mint volt Illyéssel, Veres Péterrel, Németh Lászlóval; példa erre Csoórinak az a törekvése, hogy az értelmiség mondja fel a kompromisszumot a hatalommal, vagy a nemzeti és a szocialista szembefordítása”.¹⁷

Jó egy év elteltével már Király tanár úr se talált volna érveket Csoóri megvédésére. A Duray-könyv, a *Kutyaszorító* előszavának szerzője – ahogy erről a Kiss–Knopp-beszélgetések kapcsán már volt szó – maga is kutyaszorítóba került. Esszéje, a *Kapaszkodás a megmaradásért* minden korábbinál erősebb és hosszán tartóbb ösztönyt zúdított a fejére. A párt lövegkezelői s kartács-őrmesterei készenlétben figyeltek már előbb is, a két vezéralak, Mészöly és Csoóri csoportja képviselőinek „összejátszását” tapasztalva az Írószövetség választmányi ülésén 1982. október 22-én és november 5-én. Itt a Tiszatáj, illetve a Mozgó Világ helyzetét s lemondásra felszólított főszerkesztőinek sorsát vitatták meg, úgy, hogy – a TKKO jelentése szerint – „senki nem állt ki az irodalompolitika mellett”.¹⁸ Az erdélyi Ellenpontok szerkesztőinek letartóztatása s az ez ellen való – már említett – tiltakozás, továbbá Duray Miklós letartóztatása is erre a hónapra, novemberre esik. Csoóri esszéje mindjárt utánuk születik, még 1982-ben, mielőtt a per – 1983. január 31-én – elkezdődne, elhalasztódna, majd februárban felfüggesztődne. A fenyegetés azonban – „vádemeléssel vagy ideggyógyintézetrel” – tartósan megmaradt.

Mint ahogy – ez a *Kapaszkodás...* alap gondolata – évek, évtizedek óta tart a határainkon túli magyar kisebbség „jogfosztása”, kitaszítotttsága is, romlik a helyzete, és ez ellen a „mi tapintatos taktikánk egy fabatkát sem ér”. Az esszé főként romániai esetekkel szemlélteti, hol tart a „megszégyenítés, társadalmi és lélektani abszurditás”, arra a talán túlzó következtetésre jutva (habár a *Nem lehet* Makkai Sándorával egyetértésben), hogy „nincs olyan kisebbségi magyar, akit sora így-úgy ne torzított volna el, és meg ne fertőzött volna gyanakvással”. „Őrületbe csúszó torzulásokról” beszél, s úgy véli, mögöttük ott van a „törvény: a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszere és gyakorlata”.

A kijelentés önmagában is védhetetlen. Hát még, hogy a „bajt kiváltó okok” között első helyen „rögtön az egypártrendszer” említi, hisz ahol több párt van, ott az egyiknek akár érdekből, akár meggyőződésből „föltétlenül vállalnia kell a nemzetiségek gondjait”. (Azóta tapasztalhatta, nem föltétlenül van így.) A másik okot a magántulajdon megszüntetésében, illetve komoly korlátozásában, a harmadikat pedig „a kisebbséget lelkiileg, nyelviileg, morálisan védő egyházak” megroppantásában látta, a további okok közül kiemelve, hogy „a szocialista sovinizmusnak semmi sem jött úgy kapóra, mint a lendületes iparfejlesztés, városfejlesztés, a munkaerő-mozgatás kényszere”. Végül, Duray könyvének amerikai megjelentetését kényszernek tartva, a szerző mentségéül hozza fel, amit saját magára éppígy vonatkoztathat: „nem a politikai botrány, nem az anarchia s nem a terrorizmus eszközeit választja, hanem a megegyezést kereső ember egyetlen módszerét: a vallomásba ágyazott igazmondást”. Mentegethette volna még magát, ám biztosan tudta, hogy nincs bocsánat.

Az MSZMP Központi Bizottsága nem volt rest: 1983. június 13-án a TKKO jelentése alapján határozatot hozott – egy előszó ügyében! Hangsúlyozta, hogy a szerző engedély nélkül juttatta ki a Püski Kiadóhoz, s utólag is vállalja tettét (és írását), mert „lelkiismereti parancsnak engedelmeskedett”, és mert amit „leírt, az eltölpül a valóságos helyzethez, a határainkon túl élő magyarság sorsának tűrhetetlenségéhez képest”. A határozat szerint az előszó megállapításai „alkalmasak a szocializmusellenes, nacionalista indulatok felszítására, és sértik külpolitikai érdekeinket is”. A határozat döntött arról, hogy nyilvánosan kell válaszolni az – itthoni nyilvánosság előtt ismeretlen – írásra, vissza kell utasítani főbb megállapításait. Nem utolsósorban el kell érni, hogy „a szükségessé váló adminisztratív intézkedéseket a kérdés iránt érzékeny értelmiségi közvélemény értse és elfogadja”. (A módszerekről s főleg az eszközökről nem ejtett szót.) Az intézkedések, azaz szankciók pedig: „további intézkedésig” Csoóri az Írószövetség képviselőjében nem utazhat külföldre, a Kiadói Főigazgatóság leállítja, a lapokat, folyóiratokat felügyelő Tájékoztatói Hivatal pedig megtiltja politikai tartalmú írásainak közlését (hogy hol bújik meg az ilyen tartalom, kifejtetlenül hagyták), továbbá

az illetékes tanácsi művelődésigazgatási szervek megakadályozzák a nyilvános fellépéseit. Mind-
ezt a művelődési miniszterhelyettes (Tóth Dezső) volt köteles közölni az íróval. Pár nap múlva, június
17-én az Írószövetség rendkívüli elnökségi ülésén a minisztérium illetékes elvtársai közölték:
Csoórinak a nem politikai tartalmú írásai sem jelenhetnek meg.¹⁹ Ki nem mondták volna: ez bizony
maga a szilencium. A csend. Az elhallgattatás.

Mérföldkő ez a tekintetben, hogy ezt követően – ahogy Révész Sándor fogalmaz – „teljesen nyil-
vános és elismert volt a személyre szóló tilalom”.²⁰ Lehet véletlen egybeesés, de tudatos döntés kö-
vetkezménye is, hogy a *Kapaszkodás...*-ra válaszoló cikk, Hajdú János *Utószó egy előszóhoz* című
másfél kolumnás írása ugyanazon a napon jelent meg – 1983. szeptember 16-án – az *Élet és Iroda-*
lomban, amikor Kulin Ferencet, a *Mozgó Világ* főszerkesztőjét felmentették, súlyosan kifogásolva,
hogy a „magyar nyelvű irodalom egységét az osztályszemlélet kiiktatásával, esetenként nacionalis-
ta nézetek »igazolásával« véli építeni”. Ettől kezdve nemcsak az Írószövetség elnökségi és választ-
mányi ülésein bírálták a kulturális politikát, hanem a *Mozgó Világ*ot magukénak érző József Attila
Körben is. A JAK egy tiltakozást és egy állásfoglalást is megszavazott az eljárás ellen, a szövetség
pedig a szankciók „boszorkányüldözéssé fajuló” kibővítését kárhóztatta. Hajdú cikke nem váltott ki
– mert nem válthatott – nyílt vitát. Elemzésre érdemes lett volna pedig a fejtegetése: a józan ész azt
„diktálja, hogy minden nemzeti energiánkat a haza materiális és szellemi erősítésére koncentrá-
ljuk”, a „kisebbségi válsággócok elemzése” helyett – ugyanakkor mi sem magától értetődőbb, mint
„a törődni akarás azokkal a magyarokkal, akik – s ezt viszont félreérthetetlen egyértelműséggel kell
mindig a szánkra venni – véreink, de nem honfitársaink”. Hogy Hajdú (és írásának megrendelői) kire
milyen feladatot róna „véreink” dolgában, a megfejtést bizonytalansággal arra a Csoóri Sándorra hagyta, aki
szerinte „túlságosan is messzire jutott az önszugesztio révén sámán-váteszi szerepének kidolgo-
zásában”.

A szilenciumnak még korántsem volt vége, amikor – 1984 nyarán – a népiek megelégtették a ké-
relmeik körüli huzavonát, s egyenesen Kádár Jánoshoz fordultak feliratukkal, azaz július 27-én kelt
levelükkel. A „tizenkilencek” beadványát Bíró Zoltán lakásán a házigazda mellett Bakos István, Czine
Mihály, Fekete Gyula, Für Lajos, Gombos Katalin és férje, Sinkovits Imre, a néprajzos Halász Péter,
Kis Pintér Imre, Kodolányi Gyula, Kovács István, Madaras József, Sára Sándor, Vekerdí László, Zelnik
József és Nagy Gáspár, Kiss Ferenc, valamint Csurka és Csoóri írták alá. A címzett szerint is „elfo-
gadható, normális” hangú levélben kérelemként (vagy követelményként) szerepelt a Bethlen Alapít-
vány, a Hitel engedélyezése, az Erdély történetéről szóló kötet kiadása, a magyar nyelvű tévéadás
határainkon túl is foghatóvá tétele, a Magyarságtudományi Intézet megalapítása s egy kisebbség-
ügyi államtitkárság létrehozása.²¹ Miután a Politikai Bizottság megbízta Aczél Györgyöt, hogy tár-
gyaljon a „tizenkilencekkel”, bízni lehetett a kérések teljesítésében. Hiába – a párt halogató taktiká-
ja következtében lassan eltelt egy év, minden eredmény, azaz a kérések teljesítése nélkül. A levél-
írók ekkor határozták el,²² hogy még egy utolsó levelet küldenek Kádárnak, leírva: partnereik „a sa-
ját politikai bizottsági döntéseiket sem hajtják végre”, amivel ők nem tudnak mit kezdeni, ezért be-
fejezik a tárgyalásokat.

Ha lassan is, mégis mozdult valami: 1985 júniusában Köpeczi Béla levélben tudatja az aláírók-
kal, hogy a Bethlen Alapítvány iránti kérelmüket jóváhagyták; elkészült az *Erdély története* is (meg-
jelenik a következő évben az Akadémiai Kiadónál). Ugyanebben a hónapban zajlik le az ellenzékiek
háromnapos (június 14–16.) monorierdői tanácskozása is, az itt elhangzott, *Eltemetetlen gondok a*
Duna-tájon című előadásával (és máskülönben is) Csoóri újra magára irányítja a hatalom figyelmét.
Aligha meglepő pedig – az újdonság erejével sem szolgál –, hogy a „nemzetiségi sorsba süllyesztett
hárommilliónyi magyart” fenyegető veszélyekről, veszedelmes szegényedéséről szól, mégpedig
olyan távlatot választva, ahonnan a szocializmus hazai formája, alakulása még elismerő szavakat is
kap. „A magyar demokrácia példamutató kísérlete – írja – nemcsak a valóságban, de az utólagos ér-
telmezésben is elvérzett. Nem a nemzet erénye, de ismét a nemzet bűne lett. Nincs tehát semmi
meglepi abban, hogy a kádári konszolidáció is csak politikai természetű, nem pedig nemzeti kon-
szolidáció lehetett. A népi írók elleni 1958-as párthatározat tételesen is bizonyítja ezt. Oldódhat és
változhat minden, de a jövő felé való moccanásokból a nemzeti kérdések iránti vonzalmat ki kell ik-
tatni.” Baj van az egész magyarság lelki-szellemi életével – jelentette ki, hozzátéve –, „csupán a
jobbélűhez igazodó ösztöne élénk”. S mint máskor, most is a hatalmi szervek felelősségét vetette fel,
példával élve: „Amit, mondjuk, a román Securitate, önérdékét tekintve, nacionalizmusnak ítél,

ugyanazt a magyar pártvezetés és a belügy emberei – ellenzékiiségnek.” Előadását a találkozó szervezője, Kenedi János mint a nemzeti kisebbségek védelmére felszólító tettet, mint 1948 óta a „legjelentősebb írói cselekedetet” méltatta.

A párt vezetői, a kulturális politika irányítói egészen más véleményen voltak – erről tanúskodik, hogy 1986. július 1-jén meghozták a harmadik ellenzék-határozatot. Amit, persze, nemcsak a monoriérdői tanácskozás, a két ellenzéki csoport együttes fellépése tett indokolttá, hanem az előző év októberében pesti magánlakásokon megtartott Alternatív Kulturális Fórum is, ahol – egy időben az Európai Kulturális Fórum hivatalos rendezvényeivel – a zöm a demokratikus ellenzék képviselőiből állt, ám részt vett rajta Csoóri is. Ugyancsak a hatalom elleni fellépésnek minősítették azt az 1986 januárjában készült, az Elnöki Tanácshoz küldött beadványt is, amelyet több mint két és fél ezren írtak alá, a tiltakozást kezdeményező hét vezető – Bába Iván, Kenedi János, Kis János, Mécs Imre, Vargha János, Donáth Ferenc és Csoóri – mellett. A bős–nagymarosi vízlépcső-rendszer megépítése ellen fellépők röpiratba illően érveltek, milyen károkat – túl a környezetvédelmieken – okozhat, ha a kormány nem áll el a szándékától. Erre építve, ezt erősítve adta közzé április 16-án a Die Pressében harminc magyar értelmiségi (köztük Balczó András és – természetesen – Csoóri) azt – az ugyancsak egy röpirat céljaival egyező – felhívást, amely az osztrák közvéleményhez fordult, kérve, „akadályozzák meg, hogy Ausztria akaratlanul is beavatkozzék a magyar kormány és a magyar társadalom közötti vitába”. Túl mindezekre, ez az év jegyzi a „lánchídi csatát” is, a március 15. megünneplésére összegyűlt tömeg felosztatását, „szétverését” – így tehát volt mivel foglalkozniuk a határozat készítőinek, akik mindvégig „ellenséges csoportokról” – és nem ellenzékierőkről – szólnak. A „nacionalista vagy nemzeti radikális irányzat” úgy jelenik meg, mint amelyik a szocializmus eszmerendszerét nem utasítja el egyértelműen – pedig a *Kapaszkodás a megmaradásért* elég egyértelműen beszélt –, ám a Magyarországon kialakult szocialista viszonyokat és intézményeket a „nemzetre ráerőszakolt, tőle idegen rendszerként” állítja be. A határozat újdonsága a párt önelemzése, önértékelése, annak a felvetése, hogy – mint a jelentés írta – „a párton belül nem volt és ma sincs meg a szükséges eszmei-politikai egység”. Csizmadia Ervin szerint az ellenzékkel szembeni bánásmód alapelveit egy „saját szerepébe vetett hitében sem biztos” vezetői csoport jelölte ki, így próbálva „úrrá lenni a saját maga elbizonytalanodásával előálló helyzeten”. Ennek ellenére vagy éppen ezért feladatul tűzték ki, hogy „le kell leplezni” az ellenséges csoportok és a nyugati emigráció kapcsolatát, mégpedig azért, mert „egy súlyos tabut, *Magyarország szövetségi rendszerhez tartozását* kezdték ki”.²³

Ez után az 1988. február 9-én elfogadott negyedik ellenzék-állásfoglalásig (amely tehát nem határozat és nem jelentés, hanem tájékoztató alapján született) is az Írószövetség különböző ülései – elnökségi, választmányi – voltak az ideológiai csatározás helyszínei. Nem utolsósorban az 1986. november 29-én és 30-án lebonyolított közgyűlés, amelynek már a megtartása is kérdéses volt, felmerült, hogy az állami szervek nem engedélyezik az összehívását. Óvatosságra intette s bizalmatlanná tette őket, hogy az elsősorban a Nagy Gáspár-vers, *A Fiú naplójából* közlése miatt felfüggesztett Tiszatáj ügyében a választmány levelet intézett a Központi Bizottsághoz és a Művelődési Minisztériumhoz, és ha – mint Csoóri minősítette – „szinte alázatos” hangú, „már-már fejhajtással felérő” volt is a feliratszámba menő beadvány, mégiscsak egyet nem értését fejezte ki a szerkesztőség felszámolása, a szerkesztők elbocsátása miatt. De az októberben 1956 újra- vagy átértékelése érdekében a demokratikus ellenzék indíttatására megfogalmazott, '56 öröksége mellett hitet tevő közös nyilatkozat sem a hatalommal való szóértés vagy megegyezés reményének kifejezése volt – kiváltképp, hogy Csurka és Csoóri feltétele ellenére „tömeges” (ez esetben ötven) aláírást gyűjtöttek össze. A közgyűlést megelőző egyik – augusztus 21-én tartott – elnökségi ülésről Balogh Ernő, a Központi Bizottság kulturális osztályának munkatársa jegyezte fel, hogy Csoóri, Csurka és Fekete Gyula keményen bírálta a politikai vezetőket, továbbá, hogy Csoóri és köre „a kulturális politikával szembeni éles – minden korábinál keményebb és elszántabb – konfrontációra, látványos szakításra törekszik”.²⁴

Talán ennek a feltevésnek, előérzetnek is szerepe lehetett abban, hogy – a Hajdú János-féle *Utószó...* megnevezésével élve – maga az „ország első embere”, Kádár János gondolta úgy – filmrajongó volt –: nincs idő tovább tétovázni, háttérben maradnia. S két Politikai Bizottsági ülésen is – szeptember 9-én, illetve november 4-én – magához ragadta a szót, egyenesen Csoóriról beszélve.

Mondandója arról árulkodott, hogy ismerte, olvasta a felszólalásait, írásait. Így amikor azt fejtegette, Csoóriék félig-meddig legalizálni és tárgyalópartnerként elismertetni akarják magukat, akkor a '81-es közgyűlésen elhangzottakra is reagált. Szerinte „ez nem írószövetségi politika”, azzal együtt, hogy nagyobb mozgási teret, publikációs lehetőségeket akarnak itthon, tudatosan próbálgatva, „hol a határ, és provokálnak bennünket”. A Tiszatáj szüneteltetésével is kapcsolatba hozta a költőt, hangsúlyozva, hogy „amíg egy épkezláb szerkesztőség nincs, amit mi irányítunk, és nem a Csoóri meg a Csoóri osztrák barátai és a mögöttük álló más barátok, nem tudom én, kik”, addig nincs újramezítés. Ugyanakkor mintha megelégedte volna a vádaskodást, kijelentette, akiről beszél, azt nem tartja „kifejezetten ellenségnek vagy imperialista ügynöknek”, hanem inkább – ötvenhat éves ekkor az író – egy „politikailag felelőtlen, nacionalista ifjú titánnak”, aki „valakinek az utódja akart lenni, ahogy más Veres Péternek utódja szeretne lenni”. Nem teljesen világos beszéd, de hisz épp a tisztánlátáshoz szükséges hírforrások elégtelen voltát teszi szóvá, szinte keseregvén, hogy „amit mi itt tárgyalunk, az innen kiszivárog, és [...] eljut Csoóriig. De hogy Csoóri mit tárgyal Csúrkával, arról nincs értesülésünk.” Sajátos megfogalmazása, átírása ez a szovjet atomtudós, Szaharov nevéhez kötött paradoxonnak, aki így jellemezte a Sztálin utáni diktatúrákat: mindent megtesznek azért, hogy a polgárok ne mondják ki, amit gondolnak, ugyanakkor mindent megtesznek azért, hogy mégis megtudják, mit is gondolnak. Mindenesetre Kádár beszédének folytatása kifakadás: „Így nem lehet harcolni. Ezért kérem, hogy igazítsunk a gyakorlaton.”

A novemberi ülésen – feltehetően az ellenzék említett októberi közös nyilatkozata hatására – keményebb hangot ütött meg Kádár, kormánybiztos küldését „vagy egyszerűen” az Írószövetség működésének megszüntetését, esetleg – mint közvetlenül 1956 után – az Irodalmi Tanács felállítását, netán más írói szervezet vagy csoportosulás létrehozását is kilátásba helyezve. Mindezek előtt azonban ismét fontosnak tartotta, hogy jellemezze az „ifjú titánt”: „Nem mondom, hogy például Csoóri ellenség, mert az ember nem ragaszt könnyen ilyen jelzőt nevekhez, de azért Csoóri elszólta magát. Kifogásolta a párt vezető szerepét, az egypártrendszer, a szövetkezetek létrehozását, az egyházak korlátozását” – foglalja össze a *Kapaszkodás...* röpiratba való lényegi mondanivalóját. Egy kis humort is megenged magának: „Szemben már nem tudnám kifejezni a másik platformot”, mielőtt újra harcra hív: „Ezekben a kérdésekben ütköznünk kell, akármit akar szubjektíve ő maga vagy a vele haladók.”²⁵

Az írószövetségi közgyűlés aztán igazolta a pártközpont félelmeit. S nem is annyira a felszólalások miatt, amelyek közül a Politikai Bizottság számára hamar elkészített jelentés szerint a Sánta Ferencé, Albert Gáboré, Fekete Gyuláé és Csúrkáé, no meg Csoórié volt a „legellenzékibb” beszéd. Inkább a hetvenegy tagú választmány összetétele okozott gondot, ahol megerősödött – a jelentés szavaival – Csoóri „híveinek tábora”, gyakorlatilag többségbe kerültek, kiestek viszont olyan „kipróbált kommunisták”, mint Bata Imre, Garai Gábor, Molnár Géza és így tovább. A kialakult helyzettel a hatalom olyannyira elégedetlen volt, hogy Köpeczi Béla művelődési miniszter, miután a szövetség megválasztotta az új elnökségét és titkárságát, bejelentette:²⁶ az Írószövetséget nem tekinti a magyar írók egyedüli képviselőjének – tette ezt azután, hogy kilátástalanná vált egy olyan „új” szövetség, szervezet létrehozása, amelyet a „régiből” kilépők – például Juhász Ferenc, Szabó Magda, Gyurkó László, Ördögh Szilveszter, Szerdahelyi István és mások – alkottak volna. Közgyűlési felszólalásában egyébként Csoóri vallomást tett. Nem azzal, amikor azt vetette fel, hogy „itt ülünk egy teremben, és gyűlölködve nézünk egymásra”, hanem amikor mintegy kikérve magának a terembe „a csöndes fenyegetés légkörét” behozó, „szelídebb paraszt-Révai hangját”, azaz a Központi Bizottság friss titkáráét, Berecz Jánosét. Arról beszélt: „ha kibontakozhatott volna Magyarországon a reform – akkor bizonyos, hogy én most a reformisták között vagyok, és nem sodródok bele semmilyen ellenzékbe, illetőleg »mintha-ellenzékbe«”.²⁷

Ez a „mintha-ellenzék” szerep, meglepetésre, mintha visszaköszönné a fentebb emlegetett negyedik ellenzék-állásfoglalásban is. Ebben ugyanis a két évvel korábbi határozathoz képest az a legnagyobb változás – Csizmadia Ervin elemzését követve ismét²⁸ –, hogy az akkor az „ellenséges” kategóriába sorolt népi, illetve demokratikus ellenzék egyenlő súllyal szerepeltek, 1988 februárjában viszont lényegében csak a demokratikus ellenzék minősült ellenségesnek, a népiek átkerültek az ellenzékiek, vagy ahogy a dokumentum fogalmazott, az alternatívok csoportjába. Feltehetően az is indokolta a változtatást, amit az állásfoglalás alapjául szolgáló tájékoztató hangsúlyozott: a közhangulat tovább romlott, „a párttagok egyre kevésbé vállalják a politika képviselőit és védelmét”,

a „párttagság véleménye nem tér el lényegesen a lakosságétól, sőt sok tekintetben kritikussabb és türelmetlenebb”.

S itt tulajdonképpen le is lehetne zárni azt a dossziét, amely a hatalom látókörébe került Csoóri Sándor „anyagát” tartalmazza. Ha a negyedik állásfoglalást olvassa, föllélegezhetett volna a költő: már a nyolcszázézes párttagság is gyakorolja, hogy kell a fennköltlen züllő ország szemével farkasszemet nézni. A rendszerváltoztatásig, 1989-ig volt még ugyan egynéhány akció, amelynek a szervezésében részt vett, például az 1988. június 27-én a romániai falurombolás ellen tartott, több tízezer embert megmozgató tüntetésében. Aztán az első lakitelki találkozó után (1987. szeptember 27-én nincs ott, amerikai felolvasó körúton vesz részt) a második következik (1988. szeptember 3-án), ahol szervezetté alakul a Magyar Demokrata Fórum, megválasztják az első elnökségét, elfogadják alapszabályát. Csoóri egyike az alapító atyáknak, kihagyhatatlan az ügyek intézéséből. A régen óhajtott folyóirat, a *Hitel* is megkapja az engedélyt az indulásra, s ugyanezen év novemberében az utcára is kerül az első száma. A Csoóri és a népiek képviselte gondolat, a nemzeti öntudatosodás és erkölcsi-szellemi önvizsgálat eszméje nyilvánosságot kaphat. Hatalomra kerülhet. Akárcsak a költő, aki a demokratikus rendszerben köztársasági elnök is lehetne, hasonlóan Václav Havelhez, akinek a *Charta '77* aláírójaként annak idején a védelmére kelt. Ő azonban nem vágyik stallumra. A közírói szerep nyílt gyakorlására, ellátására annál inkább. Ez az önként vállalt feladat írta meg vele 1990 nyarán a *Nappali Holdat*, hogy vele, pontosabban az esszé pár mondatával – ahogy monográfusa, Görömbei András állította²⁹ – kirobbantsa a „magyar szellemi élet talán legnagyobb fantomháborúját”. A mondatokba foglaltak egyik esetben – Monostori Imre meggyőző érvelése szerint³⁰ – nem feleltek meg a valóságnak. Nem volt igaz, hogy a magyarság és a zsidóság „szellemi-lelki” összeforradásának lehetősége az 1944-es vézskorszakkal megszűnt, hiszen maga válaszolja Kertész Ákosnak, hogy a zsidóság egy részét „az ötvenhatos forradalom forrasztotta össze a magyarsággal”. Abban viszont, amit a jelenbeli „fordított asszimilációs törekvésekről” írt, vagyis arról, hogy „a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot”, és „ehhez olyan parlamenti dobantót ácsolhatott magának, amelyet eddig még nem ácsolhatott soha”, az irodalom- és eszmetörténész szerint úgy van igaza, hogy kijelentésében nincs sértő elem. Mind történelmileg, mind szociológiailag ugyanis normális és mindennapos jelenség szerte a világon – magyarázza Monostori –, hogy egy szellemi áramlat vagy csoport a saját ideológiája, stílusa, gondolatvilága dominanciájának elérésére törekszik. Csoóri szintén Kertésznek feleli, hogy ő a nemzeti tudat állapotát, „a magyarság önvédelmi ösztönének a hagyományát” félti azoktól a szabadelvű szellemi erőktől, amelyek szerint a nemzeti érzés „fogyatékos, valamiféle barbár örökség. Ráadásul veszedelmes is.” Másutt, nehezen viselve a rászabadult indulatokat, alpári sértegetéseket, antiszemita ként történő megbélyegzését, felveti: „Miért gondolja a zsidóság jelentős része, hogy a nemzet elveszített önérzetének a visszaszerzése föltétlenül őellené irányul?”

A szocialista hatalom látóköréből a *Nappali Hold* írója nem egy másik hataloméba került, hanem egy másféle hatalmi harc közepébe, amelyet a pártok szintjén az SZDSZ vívott a kormányerővé vált MDF-fel, az irodalomban viszont a feladatvállaló, a nemzeti közösség szolgálatát képviselő irány a valóság-vonatkozásokat, referenciákat háttérbe szorító, ha nem teljesen megtagadó posztmodern felfogással. A „nemzeti költő” tekintélyét ideje volt megtépázni, új kánont kívánva. Csoóri lassan a demokratikus rendszer látóterének peremére szorult. A mindenkori hatalom lemondott arról, hogy kitüntetett érdeklődést tanúsítson iránta, konkrétan. És az irodalom iránt, általában.

JEGYZETEK

¹ Ld. CSIZMADIA Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék [1968–1988]*, T-Twins, 1995, 144.

² Idézi: RÉVÉSZ Sándor, *Aczél és korunk*, Sik, 1997, 283.

³ Ld. PINTÉR M. Lajos, *Ellenzékben 1968–1987*, Antológia, Lakitelek, 2007, 37.

⁴ HATVANI Dániel, *Tilalomfák árnyékában*, Püski, 1997, 29–44.

⁵ VÖRÖS László, *Szigorúan ellenőrzött mondatok*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2004, 94.

⁶ Ld. PINTÉR M., *i. m.*, 36–38.

⁷ JAK Füzetek I., Magvető, 1982, 102–105.

⁸ Ld. RÉVÉSZ, *i. m.*, 278.

⁹ Ld. CSIZMADIA, *i. m.*, 115.

¹⁰ *Uo.*, 192–196.

¹¹ VÖRÖS, *i. m.*, 235–238.

¹² *Milyen lenne ez a lap? = Leveles könyv. Egy korszak töredékei 1956–88*, vál. HORGAS Béla, LEVENDEL Júlia, Liget Könyvek, é. n., 311–316.

¹³ *Keressük meg a szerves értékek rendjét = Leveles könyv, i. m.*, 284–286.

¹⁴ CSOÓRI Sándor, *Felzárkózások a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésein*, Alföld, 1990/3, 24.

¹⁵ Idézi: CSIZMADIA, *i. m.*, 259.

¹⁶ Ld. PINTÉR M., *i. m.*, 52–56.

¹⁷ VÖRÖS, *i. m.*, 244–249.

¹⁸ Ld. RÉVÉSZ, *i. m.*, 306.

¹⁹ Ld. PINTÉR M., *i. m.*, 66–70.

²⁰ RÉVÉSZ, *i. m.*, 344.

²¹ BÍRÓ Zoltán, *Elhervadt forradalom*, Püski, 1993, 11.

²² BÍRÓ Zoltán visszaemlékezése, ld. PINTÉR M., *i. m.*, 83–84.

²³ CSIZMADIA, *i. m.*, 339–344.

²⁴ MÜLLER Rolf, *A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja. 1986*, Kortárs, 2001/7, 58–59.

²⁵ Kádár beszédei a Csizmadia Ervin szerkesztette dokumentumgyűjteményből – CSIZMADIA, *i. m.* – idézi: PINTÉR M., *i. m.*, 134–135., 152–153.

²⁶ *A művészeti szövetségek közgyűléseiről*, Népszabadság, 1987. január 31.

²⁷ CSOÓRI, *Felzárkózások... i. m.*, 26.

²⁸ CSIZMADIA, *i. m.*, 436–438.

²⁹ GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 210.

³⁰ MONOSTORI Imre, *A tenger és diólevél esszéinek világa = Uó, Rég múlt?*, Kortárs, 1998, 172–173.

